

УДК 343.71

А. Ю. Стацак
кандидат юридичних наук,
докторант

Харківського національного університету внутрішніх справ

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРИНЦИПІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Будь-яка людська діяльність з Давніх часів базується на використанні та підпорядкуванні певним принципам, нормам, межах, засадах. Так, аналізуючи історико-правову літературу можна дійти висновку, що зазвичай окремого значення набували саме принципи діяльності, зокрема як визначає С. М. Гусаров мають визначальне значення для регулювання правових відносин, що функціонують у цій правовій сфері. Вони також мають велике значення для практики ведення оперативно-розшукової діяльності оперативними підрозділами у зв'язку з тим, що забезпечують правильне застосування правових норм, прийняття в стані оперативного ризику законних та обґрунтованих оперативних й оперативно-тактичних рішень, правильне використання результатів окремих оперативно-розшукових заходів зокрема, й оперативно-розшукової діяльності в цілому. При цьому вповноважені оперативні підрозділи й, відповідно, їх посадові особи усіх рівнів підпорядкування зобов'язані дотримуватися принципів оперативно-розшукової діяльності та несуть відповідальність, згідно з чинним законодавством України, за їх порушення. Цими ж принципами повинні керуватися й інші державні органи, посадові особи, окремі громадяни у разі, якщо вони виступають суб'єктами оперативно-розшукових правовідносин [1]. Враховуючи вказане, окремого значення набуває інтерес щодо історичного становлення та розвитку сучасних принципів оперативно-розшукової діяльності.

Стан дослідження. Взагалі в теорії оперативно-розшукової діяльності дослідженню питань, пов'язаних із принципами оперативно-розшукової діяльності було присвячено досить велику кількість досліджень. Зокрема, на рівні монографічних досліджень окреслена проблематика була частково досліджена останніми роками в монографії М. С. Цуцкірідзе на тему: «Кримінально-процесуальна діяльність слідчого: теоретичні, правові та праксеологічні засади», кандидатській дисертації Д. М. Ценова на тему: «Оперативно-розшукове забезпечення підрозділами кримінальної поліції досудового розслідування злочинів корисливо-насильницького спрямування» та на рівні методико-практичного матеріалу М. М. Перепелицею в лекції на тему: «Поняття, завдання, принципи та правова основа оперативно-розшукової

діяльності». Однак аналізуючи вказані наукові праці, а також наукові розробки інших фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності слід дійти висновку, що безпосередньо питання окремих аспектів правового регулювання реалізації принципів ОРД ще не досліджувалось

Метою статті є здійснення генезису становлення сучасних принципів ОРД.

Виклад основного матеріалу. Безпосередньо поняття «принцип» з'являється ще за часів IX-X сторіччя, зокрема походячи з латинського та перекладається як постулат, твердження, на основі якого створюють наукові теорії і закони, юридичні документи, вибирають норми поведінки в обществі [2]. Водночас, здебільшого використовується за для окреслення меж та границь певної державної діяльності, інколи навіть правоохоронної.

Наприклад, в першоджерелі сучасного права, Руській Правді, вводяться поняття «татьба» та «гоніння слідом», які несуть в собі по суті сучасний склад розшукових заходів направлених на встановлення винних осіб у вчиненні злочинів. Водночас, критично осмислюючи зміст вказаного нормативного акту можна дійти висновку, що фактично закріпленням вказаних прав та окремих аспектів організаційно-тактичного характеру їх здійснення, відбувається перше нормативне визначення таких принципів розшукової діяльності як верховенство права та законність. Зокрема окреслене простежується в контексті закріплення виключних підстав для здійснення пошукових заходів (відповідне рішення правлячої особи – тобто верховенство права) та визначення конкретних суб'єктів, що мають право їх здійснювати (виключно особи, що стали потерпілими від злочину або уповноважені князем особи), тобто в загальному вигляді окреслене прямо вказує на закріплення принципу законності розшукових заходів.

Досить близька за змістом ситуація простежується й інших нормативних актах (Псовські Судних грамот, договори з Візантією київських князів Олега (911 р) і Ігоря (944 р)). Вказані нормативні акти визначали принципи захисту особистих і майнових прав підданих та зафіксували перші особливості розшуку злочинців, побудовані на використанні механізму родового ладу. Іншими словами розшук злочинців покладався в першу чергу на потерпілого і його родичів, право прово-

дити окремі заходи було його особистою справою, тобто за бажанням, а законність, її межі, в такому контексті визначалась виключно особами, що здійснювали розшукові заходи [3].

Однак, враховуючи досить хаотичне законодавство та верховенство «принципу» панства та «знатності роду», фактично до середини XVII сторіччя розвиток принципів ОРД залишається на такому ж становищі. Проте, починаючи з правління Петра I в державно-правовій сфері відбувається усвідомлення верховенства права над усіма процесами державно-соціального характеру, в тому числі правоохоронної функції взагалі та зокрема розшукової роботи. З цього часу єдиним джерелом права є лише закон [4]. Стаючи основним засобом трансляції в суспільство установок і волі носія верховної державної влади, закон в умовах зміцнення абсолютизму розглядався як сполучна ланка між главою держави і його підданими, як знаходяться на державній службі, так і що знаходяться поза службових відносин. У цей період закладаються і законодавчо визначаються основні вимоги, пов'язані із законністю як вимогою дотримуватися законів і механізмами забезпечення законності в країні. При цьому закон стає основним каналом трансляції волі і поглядів носія верховної державної влади у вирішенні політико-управлінських проблем. Тому вимоги ознайомлення з законами і їх дотримання виділяються в число пріоритетних зусиль верховної державної влади [5].

Вказані зміни поступово призводять до масового реформування законодавства у кінці XIII – початку XIX ст. Зокрема в ході реформ Міністерство внутрішніх справ Російської імперії існує як одна з найважливіших ланок державного апарату. З моменту утворення Міністерство внутрішніх справ брало участь у вирішенні широкого кола питань, що зачіпають різні сторони економічної, політичної, громадської, духовного життя країни. Одним з основних напрямків його діяльності стало керівництво поліцією, якій в цей час була потрібна реорганізація з метою поліпшення організаційної її структури, зміцнення кадрів, вдосконалення форм і методів діяльності [6].

Так, починаючи з 1 січня 1864 року розпочинається земська реформа зокрема шляхом створення повітових, губернських, а також міських земств на виборній основі. До кола їх компетенції в основному входило забезпечення господарських потреб. Поліція земства не підкорялася, вона була у веденні губернатора, який призначався царем. Але органи місцевого самоврядування все одно намагалися здійснювати контроль за діяльністю поліції, а також надавали їм допомогу при здійсненні ними своїх обов'язків з охорони громадського порядку [7, с. 25].

Окремим суб'єктом тогочасної правоохоронної діяльності визначаються генерал-губернатори,

які отримали право направляти у військовий суд будь-яку кримінальну справу, заарештовувати чи висилати будь-яка особа в адміністративному порядку, закривати навчальні заклади, тимчасово припиняти діяльність виборних установ (міських дум і земських зборів).

Тобто, вже починаючи з цього часу науковцями та практиками наголошується на обов'язковості відповідності будь-якої діяльності принципу законності.

Дещо спростило ситуацію прийняття в 1908 році Закону Царської Росії «Про організацію розшукової частини», де оперативно-розшукова діяльність була виділена як самостійна функція правоохоронних органів, в якій існували окремі обмеження стосовно здійснення певних оперативно-розшукових заходів, зокрема «здійснювати розшуки і збирати будь-які відомості у справах абсолютно приватного характеру, що не має нічого спільного з обов'язками поліції щодо попередження і розслідування злочинів, як наприклад, наведення довідок щодо особистих, сімейних, шлюбнорозлучних або комерційних справ різних осіб, збирання відомостей про кредитоспроможність і поведінку будь-яких осіб на прохання зацікавлених осіб; встановлювалась відповідальність для працівників поліції за провокацію до вчинення злочину. Водночас, окрема увага приділялась підвищенню рівня обізнаності працівників розшуку стосовно законності проведення розшукових заходів

Водночас, аналізуючи І.Я. Фойницький простежується наголошення на обов'язковості дотримання принципу законності, негласності, забезпечення прав та свобод особи під час здійснення розшукових заходів, таємної діяльності [8].

Разом з цим, аналізуючи навчальний посібник «Мистецтво розкриття злочинів» петербурзького керівника розшукового апарату В. Лебедева, можна дійти висновку, що окрім вивчення як постулатів розшукової роботи законності та верховенства права, в роботі простежується приділення уваги принципу конспірації та негласності. Наголошується, що саме дотримання конспірації під час роботи з особами, що конфіденційно співпрацюють з поліцією, під час проведення окремих оперативно-тактичних операцій на кінці надає можливість домогтися максимально ефективного результату та задокументувати всю злочинну діяльність [9].

Що стосується радянського періоду, то слід відмітити, що до середини 40 років XX ст. здійснення розшукової роботи відбувається фактично на підставах принципів забезпечення інтересів правлячої еліти та військового часу, однак 15 березня 1946 г. V сесія Верховної Ради СРСР прийняла Закон про перетворення Ради Народних Комісарів СРСР до Ради Міністрів СРСР, а народних комісаріатів – в міністерства. НКВД СРСР перетворюється в Міністерство внутрішніх справ СРСР (МВС

СРСР). Відповідні зміни до Конституції СРСР були внесені лише 25 лютого 1947 года [10].

У січні 1947 Постановою Ради Міністрів СРСР внутрішні війська з МВС СРСР передаються в МГБ СРСР. Прикордонні війська, конвойні частини і війська МВС по охороні об'єктів промисловості і залізниць залишаються в підпорядкуванні МВС СРСР. Починається процес з виведення силової складової з МВС СРСР: до 1953 в складі МВС залишаються табори, управління та підприємства виробничо-господарської діяльності (будівельні, геологорозвідки, видобутку корисних копалин, лісові і т.д.). Вказані нормативні акти визначають окремі положення щодо забезпечення реалізації принципів ОРД. Так, закріплюються принципи конспірації, поєднання гласних та негласних методів роботи, однак фактично про такі принципи як законність та верховенство права мова не йдеться, а лише формально робляться відповідні записи.

Дещо змінюється ситуації після смерті І. В. Сталіна, коли на спільному засіданні Пленуму ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і Президії Верховної Ради СРСР 5 березня прийнято рішення про об'єднання МДБ СРСР і МВС СРСР в одне Міністерство – МВС СРСР. Відповідні закони прийнято 15 березня 1953 года [10]. У цей період МВС вдалося до низки кроків, спрямованих на пом'якшення існуючої каральної політики і приведення діяльності спецслужб у відповідність з правовими нормами. Зокрема, закріплюються окремі положення щодо забезпечення прав та свобод особи, недопущення незаконного проведення розшуку або затримання осіб, приділяється увага галузевим принципам, зокрема негласності та конспірації.

25 жовтня 1956 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про заходи щодо поліпшення роботи Міністерства внутрішніх справ СРСР». Органи МВС реорганізовані в управління (відділи) внутрішніх справ виконкомів Рад. Тим самим відроджувалася система подвійного підпорядкування: місцевим Радам і вищестоящим органам МВС, та частково визначається відповідальними за додержання принципів розшукової роботи не тільки за безпосередніми виконавцями, а й відповідними керівниками.

На початку 70-х рр. була значно оновлена нормативна база. Постановою Ради Міністрів СРСР № 452 від 16 червня 1972 року було затверджено Положення про Міністерство внутрішніх справ СРСР, Постановою Ради Міністрів СРСР № 385 від 8 червня 1973 року – Положення про радянську міліцію, що діяли до 1991 року Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8 червня 1973 р були визначені основні обов'язки і права радянської міліції по охороні громадського порядку і боротьбі зі злочинністю [10].

Вказані нормативні акти прямо зазначають обов'язковість дотримання під час оператив-

но-розшукової діяльності засад дотримання прав та свобод особи, законності здійснення окремих заходів та дій, реалізації галузевих принципів. Однак, по суті враховуючи, що більшість положень безпосередньо присвячених тактиці та організації проведення оперативно-розшукової діяльності нормативних актів були виключно під грифом «цілком таємно», то аналіз їх свідчить про надання права оперативним працівникам фактично обмежувати права та свободи особи без наявних підстав, відсутність дієвого контролю за цим, трактування та реалізація принципів ОРД в загальному вигляді так, як потрібно відповідним суб'єктам.

Таке становище фактично зберігалось до розпаду Радянського союзу. Лише після прийняття спочатку Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», та на його основі відомчих нормативних актів, що регулюють організаційно-тактичні засади ОРД, спочатку закріплюються, а потім поступово вводяться в постійну практику реалізація принципів ОРД в тому вигляді як вони існують сьогодні.

Висновки. Отже, підсумовуючи наведене можна дійти висновку, що сучасні принципи ОРД почали своє існування ще за Давніх часів, однак в залежності політико-соціального становище процесу формування державності та права, трансформувались, мали усічений або навпаки розширений вигляд, та лише останні декілька десятиріч приймали сучасний вигляд та чітке нормативне закріплення.

Література

1. Основи оперативно-розшукової діяльності: навчальний посібник за ред. С.М. Гусарова https://pidruchniki.com/80168/pravo/osnovi_operativno-rozshukovoyi_diyalnosti.
2. Принципи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF>.
3. Історія держави і права України: підруч. у 2 ч. А.Й. Рогожин та ін.; К.: Ін Юре, 1996. Ч. 1. 368 с.
4. Эдиев М. С. История закрепления принципа законности в государственном управлении в отечественном законодательстве // Молодой ученый. 2014. № 1. С. 267-272. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://moluch.ru/archive/60/8817/>.
5. Галузо В. Н. Законность как форма единообразного исполнения законодательства в Российской Империи 1721 1917// Закон и право. 2013. № 9. С. 41-44., с. 46.
6. Яковлев К.Л. Принципы организации и деятельности Министерства внутренних дел Российской империи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/printsiyu-organizatsii-i-deyatelnosti-ministerstva-vnutrennih-del-rossiyskoy-imperii>.
7. Корсакова С. В. Правовая политика в сфере земского самоуправления во второй половине XIX в. // История государства и права. 2010. № 12. С. 25., с. 25.
8. Фоницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/172752/>

9. Чисников В. Н. В. И. Лебедев – известный криминалист-практик, видный деятель уголовного сыска Российской империи (к 145-летию со дня рождения) / В. Н. Чисников // Криміналістичний вісник. – 2013. – № 2. – С. 245-257. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2013_2_3737.

10. Міністерство внутрішніх справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%B4%D0%B5%D0%BB_%D0%A1%D0%A1%D0%A1%D0%A0.

Анотація

Стащак А. Ю. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку принципів оперативно-розшукової діяльності. – Стаття.

В статті автором аналізується історико-правова література, нормативні акти, що в різні часи та епохи були законодавчою базою для проведення оперативно-розшукової діяльності. Проводиться аналіз залежності побудови правоохоронної системи та реалізації при цьому окремих принципів діяльності. Визначаються основні моменти формування сучасних принципів ОРД.

Ключові слова: принципи, генезис, оперативно-розшукова діяльність.

Аннотация

Стащак А. Ю. Ретроспективный анализ становления и развития принципов оперативно-розыскной деятельности. – Статья.

В статье автором анализируется историко-правовая литература, нормативные акты, в разные времена и эпохи были законодательной базой для проведения оперативно-розыскной деятельности. Проводится анализ зависимости построения правоохранительной системы и реализации при этом отдельных принципов деятельности. Определяются основные моменты формирования современных принципов ОРД.

Ключевые слова: принципы, генезис, оперативно-розыскная деятельность.

Summary

Stashchak A. Yu. Retrospective analysis of the formation and development of the principles of operational and investigative activities. – Article.

In the article the author analyzes the historical and legal literature, regulations that in different times and eras were the legal basis for operational and investigative activities. An analysis of the dependence of the construction of the law enforcement system and the implementation of certain principles of activity. The basic moments of formation of modern principles of ORD are defined.

Key words: principles, genesis, operative-search activity.